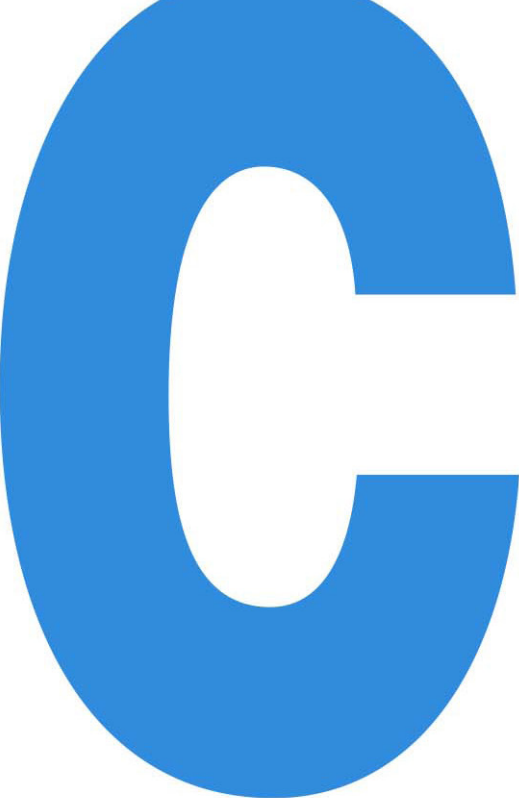

Bieito Alonso

**rónicas
transatlánticas**

De cinza e sal

EDICIÓNS

laiovento
LAIOVENTO

ENSAIO

Bieito Alonso

Bieito Alonso (Ourense, 1958) é un nome de referencia na historiografía galega contemporánea. Profesor de Xeografía e Historia en centros de Galicia, Marrocos e Francia, a súa traxectoria intelectual está marcada polo compromiso coa memoria histórica, o nacionalismo galego e os movementos sociais.

Ao longo de máis de tres décadas, publicou obras fundamentais como *Antón Alonso Ríos: crónica dunha fidelidade*; *A emigración galega a América: 1860-1960*; *Breve historia do nacionalismo galego*; *O exilio de Castelao 1939-1950*; *O sindicalismo nacionalista galego, 1972-1982* (con Bernardo Máiz); *Obreiros alén mar*; *Antón Alonso Ríos. O Señor Afranio*; *A Nosa Terra, xornalismo e nacionalismo político*; *Anarquistas galegos en América*; *Estendendo a rebelión*, e *Inimigos ás portas: Frank López e o anarquismo global*.

Recoñecido co Premio da Crítica Galicia en Investigación (2020) e co XIII Premio Manuel Murguía de Ensaio (2021), a súa obra é unha viaxe rigorosa e apaixonada pola historia silenciada de Galicia.

Introdución

Estas son historias de emigrantes. Crónicas de emigrantes. Como de tantas outras persoas que acordaron abandonar o territorio de orixe e instalarse, por máis ou menos tempo, nos lugares de acollida. Foron traballadores, apenas cualificados, que exerceron a súa ocupación laboral en condicións de gran dureza, en ámbitos inzados de explotación e discriminación, illados de moitos dos seus coetáneos migrantes porque o seu mundo era moito máis fluído, máis volátil, máis líquido. Eran traballadores marítimos. E, máis do que nos puidera parecer, algúns deles tamén exerceron como sindicalistas, como verdadeiros líderes sociais desa clase de traballadores desposuídos e abandonados. E, por suposto, a súa memoria permaneceu oculta. Como a de tantos outros traballadores e traballadoras. Tan oculta como era a existencia dos fogueiros, sempre entalados por baixo da cuberta, como homes-máquina que acompañaban o seu ritmo vital coa cadencia das caldeiras, dos motores e das ordes que viñan de enriba. Tan oculta como as vidas fuxidías, tal que sombras, dos homes que cargaban e descargaban os barcos, invisibles no seu traballo para aqueles que só vivían obsesionados pola garantía da carga.

As súas vidas apenas contan nas historias dos xornais, nas análises académicas ou na experiencia compartida dos traballadores cualificados. Ao cabo, non eran máis que seres de abaixo, emigrantes e marxinais.

Investigar as traxectorias destes traballadores migrantes require comprender as súas vidas dentro dos procesos máis amplos que interveñen no apagamento das voces da clase traballadora. Finalmente, as formas directas de represión que os gobernos e as empresas desataron contra eles combináronse coa súa posición marxinal no capitalismo global para res-trinxir o seu percorrido histórico.

Na Historia, o poder comeza coa fonte

O antropólogo haitiano-estadounidense Michel-Rolph Trouillot ten rastrexado o proceso histórico de “silenciar o pasado” a través da creación de fontes, dos arquivos, da recuperación e da interpretación.¹ Explica que, obviamente, as persoas marxinadas crearon menos fontes. E que os arquivos, a miúdo administrados polo Estado, estaban a cargo de persoas que rara vez vían os rexistros que a xente da clase traballadora lograba crear e que fosen dignos de preservación. Xeracións de historiadores non repararon na importancia de recuperar as fontes dispoñibles, nin valoraron as voces dos traballadores migrantes cando interpretaron o pasado.

A medida que lidamos con estes factores na investigación, tamén debemos recoñecer como o poder continuo dos arquiteiros e historiadores para silenciar as voces da clase traballadora vese apoiado pola capacidade dos Estados para manter oculta a historia a través do poder de definir o que se atopa dentro dos seus lindes e ocultar o que aparece máis alá. Isto dificulta a análise de calquera esfera espacial que socave ou cuestione a suposta universalidade dos Estados: os espazos intermedios.

Pero, claro, como nos ten advertido Marcus Rediker cando explica o que entende por historia dende abaixo, a maioría dos traballadores non escriben un libro, de maneira que o maior desafío ao escribir Historia dende abaixo adoitan ser as fontes.² Moitos traballadores, e os marítimos eran un exemplo perfecto, vivían dentro da tradición oral por completo e as súas vidas só foron rexistradas, velaí o paradoxo, polos seus inimigos. Iso é o que pasou, poñamos por caso, cos expedientes policiais que recollen, ao seu xeito, as vidas e os azares

1 Trouillot, Michel-Rolph, (2017), *Silenciando el pasado. El poder y la producción de la Historia*, p. 25

2 Rediker, Marcus, (2023), *La poética de la Historia desde Abajo*, p. 37

dos sindicalistas e dos anarquistas. Por iso mesmo, lembra Rediker, non queda outra que facer esa Historia lendo a evidencia producida polas clases dominantes, e léndoa dun xeito creativo, “entre liñas”, “a contraño”.

Como xa dixeran E.P. Thompson, nunha descrición especialmente vívida, debemos someter os nosos documentos a unha “luz satánica” e lelos ao revés, en alusión aos primeiros xuízos modernos por bruxería, nos que se alegaba que as bruxas podían ler ao revés como parte do seu esforzo por poñer o mundo patas arriba.³

O Atlántico non é un espazo baleiro

O espazo examinado neste libro é fundamental para a nosa contribución. A idea do Atlántico como elemento xeográfico vinculante para sintetizar a identidade cultural ao longo dos territorios atlánticos ten recibido pouca atención na historiografía galega. Aínda así, a emigración galega ás Américas é un elemento esencial na historiografía galega, e española, contemporánea na que o Atlántico emerxe como protagonista indirecto nesta diáspora. O océano funcionaba como un soporte natural que canalizaba os humanos entre os puntos de entrada e saída onde se xuntaban a carga e as vidas. Porén, os historiadores galegos, e españois, rara vez presentan o Atlántico como un espazo autónomo que lle dá sentido ao que integraba.

En termos máis xerais, a historia atlántica foi un tema intermitente e menosprezado como obxecto de estudo ata finais do século XX. Os traballos de historiadores como Linebaugh e Rediker destacan por interpretar o mundo atlántico como un marco de relacións transnacionais ao describir as conexións históricas que vincularon os portos atlánticos

3 Thompson, E.P. (1979), *Tradición, revuelta y consciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial*, p. 226

nos séculos XVII e XVIII. Documentan as vidas de persoas que loitan a través de varios estados de liberdade (traballadores proletarizados, persoas contratadas, prisioneiros e escravos) que esqueceron as conexións a través de formas dramáticas de resistencia en talleres, espazos públicos, cárceres, cuarteis, barcos e plantacións. Mariñeiros, traballadores portuarios, traballadores con diversas habilidades, traballadores sexuais e piratas forxaron novas ideas de liberdade e igualdade nestes lugares e a través das súas loitas por vivir a vida nos seus propios termos.

David Armitage define o espazo no que ocorreron estes acontecementos como “historia circunatlántica” e viu a unidade base da historia atlántica como o océano mesmo antes de que interviñesen os protagonistas humanos.⁴ Os océanos son corpos naturais, despois de todo, unha das escasas categorías históricas cunha xeografía non artificial, en contraste coas conxuncións cambiantes e imperfectas de lealdades políticas e fronteiras estatais. Mesmo así, algúns investigadores identifican as raíces da Guerra Fría no desenvolvemento da historia atlántica co obxectivo ideolóxico de unir a historia de “Europa occidental” co xurdimento do poder hexemónico dos Estados Unidos. Neste sentido, o Atlántico como tal foi unha invención europea, consecuencia de sucesivas vagas de navegación, exploración, colonización, administración e imaxinación. Foi unha invención europea non porque os europeos foran os seus únicos habitantes, senón porque primeiro conectaron as catro costas atlánticas (Europa, África, América do Norte e América do Sur) nunha única entidade, tanto como unha rede de transporte como unha representación dunha realidade xeográfica específica. Os límites precisos dese océano eran, por suposto, fluídos. Está menos claro onde terminaba que os territorios que conectaba, xa que os europeos pensaban

4 Armitage, David, (2004), “Tres Conceptos de Historia Atlántica”, p. 15

no “océano” como un único corpo de auga en movemento e non como a suma dos sete mares distintos da Terra.

O espazo da historia atlántica, entón, é unha área identificable de intercambio, circulación e transmisión. Inclúe as costas atlánticas de continentes e illas, pero só na medida en que formen parte dunha historia oceánica e non dun conxunto de historias nacionais ou rexionais que abeiran o Atlántico. O noso interese é capturar historias de persoas que cruzaron o océano, a miúdo repetidamente, viviron nas súas costas e participaron nas comunidades que axudaron a construír económica, social e ideoloxicamente. Este é un concepto particularmente cohesivo porque insiste na importancia fundamental que as historias da diáspora, que incluían historias de xenocidios masivos, tiveron en África e as Américas na creación da cultura da modernidade.

A Historia que aparece neste libro é circunatlántica de dúas maneiras: incorpora toda a conca atlántica e rastrea circulacións continuas en todo o mundo atlántico. É, sobre todo, unha historia transnacional que se afasta das delimitacións dos Estados. Porén, reivindicar o transnacional non é só afirmar que os procesos históricos se desenvolven en diferentes lugares senón porque tamén, como suxire Isabel Hofmeyr, eses procesos están integrados no movemento entre diferentes lugares, espazos e rexións. Polo tanto, a importancia dun estudo transnacional é “a súa preocupación fundamental polos movementos, fluxos e circulación, non simplemente como tema ou motivo, senón como un conxunto analítico de métodos que definen a empresa mesma.” Eses procesos históricos inclúen, por exemplo, estudos de migración, fluxos comerciais e transferencias de tecnoloxía.⁵

Atopámonos entón ante unha perspectiva que propón unha reconsideración de como entender os espazos xeográficos e

5 Hofmeyr, Isabel, (2006), “AHR Conversations: on Transnational History,” p. 1454.

que se aliña coa historiografía máis recente que nos permite repensar as formas en que as culturas subversivas circulan, mutan e se reinventan co tempo. Ao facelo é importante non permitir que un enfoque transnacional elimine as perspectivas e os procesos locais. Máis ben, como nos lembra Fernández Prieto, a historia transnacional “debe ser compatible coa naturalización da historia local, pero debe recuperar dende o ámbito local o vello ideal da historia universal para construír explicacións globais, superando así a confrontación, hoxe innecesaria, entre o universal e o local.” Finalmente, esta historia local responde a demandas sociais e políticas que se expresan nas esferas máis íntimas, e esta localización permite o regreso de historias silenciadas ao escenario público.

Documentar os contextos locais e nacionais de Bos Aires, A Habana e Nova York é esencial para tecer a rede que vinculou os traballadores marítimos no Atlántico occidental. Explicar similitudes e diferenzas é unha tarefa esencial para integrar estes traballadores nun mapa común e proporcionar contexto ás súas experiencias compartidas. No só debe facerse explícito o espazo local, senón que peiraos, xornais, cafés e incluso os propios barcos tamén deben ser protagonistas desta historia.

Traballo...duro traballo

As duras condicións de traballo que enfrontaron os traballadores marítimos galegos no Atlántico actuaron como un axente fermentador para a organización laboral. As complexidades de como transformaron as queixas no lugar de traballo nunha organización laboral militante, como traduciron as súas arelas a unha linguaxe de protesta e como crearon un movemento ideolóxico de amplo alcance que se comunicou á outra beira do Atlántico é a historia que se desenvolve nos seguintes capítulos. Non obstante, iso si que podemos dicilo, a explotación laboral por si soa non explica os proce-

sos humanos e sociais da organización. Nalgúns casos, nos Estados Unidos, a marxinação dos traballadores por motivos étnicos e raciais e a activación dun longo catálogo de prexuízos contra os migrantes que non falaban inglés xogaron un papel crucial na formación do sindicalismo marítimo entre os fogueiros galegos e as súas fortes correntes radicais. Estes factores tamén contribuíron a achegar os fogueiros galegos aos italianos, portugueses e gregos en conflitos laborais e sindicais, xa que compartiron experiencias similares de exclusión e maltrato.

Foi un proceso similar ao que o historiador Winston James ten documentado entre os migrantes caribeños porque, como lles aconteceu a estes últimos, o pensamento social entre os marítimos galegos xurdiu das interaccións e conexións transnacionais.

James ten definido as “black contact zones” como espazos intermedios de negociación entre culturas, enclaves imperiais estadounidenses onde os traballadores migrantes caribeños intercambiaban experiencias e ideas para formar un terreo ideolóxico común.⁶ Para James, os principais puntos de contacto localizáronse na Zona do Canal de Panamá, a onde migraron 150.000 traballadores do Caribe a principios do século XX, en plantacións de corporacións estadounidenses en toda Centroamérica e nas plantacións de cana de azucre de República Dominicana e Cuba, con centos de miles de traballadores de Xamaica, Haití e as illas de Sotavento. A experiencia política e sindical previa, ademais das súas longas viaxes, favoreceu a radicalización caribeña antes da súa eventual chegada aos Estados Unidos. Moitos caribeños desenvolveron unha perspectiva internacionalista e panafricana a través da súa interacción cos negros doutros países e a través

6 James, Winston. “Culture, Labor, and Race in The Shadow of U.S. Capital” in Stephan Palmié and Francisco A. Scarano (eds.), (2011), *The Caribbean: A History of the Region and Its Peoples*, p. 450.

das súas observacións da opresión común que padecían as comunidades negras en todo o mundo.

De todas as comunidades nas que se inseriron os traballadores marítimos galegos nos portos do Atlántico sur, a única que podería exemplificar a tese de James, sería a que estaba radicada, fundamentalmente, en Nova York. E aínda así non parece tan obvio que a existencia destas zonas de contacto puidera xerar unha conciencia social radical previa. Certamente, algúns dos marítimos galegos tiñáanse instalado por breve tempo en Cuba ou Porto Rico, traballando como mariñeiros ou fogueiros, antes da súa chegada aos Estados Unidos. Outros, moitos deles fogueiros, traballaran na Zona do Canal de Panamá e tiñáanse integrado, como os caribeños, nos seus estados ocupacionais segmentados. Pero, a grande maioría procedía directamente de Galicia. A partir de finais do século XIX, basearon as súas decisións de emigrar a Estados Unidos na información que obtiñan dos que se asentaran previamente nos portos atlánticos, coa esperanza de obter mellores salarios e condicións laborais que en España.

En consecuencia, e a diferenza dos caribeños, as zonas de contacto nas que se enxertou a conciencia radical de moitos dos emigrantes galegos non somos quen de detectalas con anterioridade ao proceso de chegada senón que se desenvolveron tempo despois da súa instalación no territorio norteamericano.

Esa interacción, moito máis intensa do que puidese parecer, produciuse no ámbito de comunidades marítimas inter-étnicas e pechadas: fose o modelo do “sailortown” nas cidades portuarias dos Estados Unidos, ou o concepto de “cidade aparte” que representou, entre outros, o barrio de La Boca en Bos Aires, pero tamén o enclave do Peixiño, na Habana, practicamente monopolizado polos mariñeiros galegos. Todos eles eran espazos localizados á beira dos portos nos que vivían os traballadores marítimos, de xeito temporal e transitorio, en

canto non tiñan embarque ou non había barco para a descarga. Por alí había pensións, tabernas, bordeis, salóns de tatuaxes, pero tamén outros negocios étnicos. Polo xeral, tamén había unha comisaría de policía, algún tribunal de primeira instancia e, por suposto, as oficinas das compañías de navegación. E por esa contorna aparecía, obviamente, parte da poboación local pero, sobre todo, alí interactuaban os inmigrantes, os reformadores sociais, os estibadores e os mariñeiros transitorios.

A rede

O historiador norteamericano Kirk Shaffer xa detectou a importancia que tiveron os anarquistas de lingua española que traballaban no mundo do mar, moitos deles galegos, na posta en marcha dunha rede que integraba os cubanos de Tampa cos portorriqueños, e que vinculaba o Caribe, de maneira especial a Cuba, cunha rede máis ampla que se estendía por Estados Unidos, fundamentalmente polos portos atlánticos de Nova York, Norfolk, Philadelphia, Boston e Nova Orleans⁷. Pero eses libertarios (e tamén os sindicalistas sen adscrición ideolóxica) no só permaneceron ancorados nesa rede caribeña. De feito, a expansión que impulsou a IWW por moitos portos da América central e do sur non se pode comprender sen ter en conta a permanente actividade proselitista e propagandista que desenvolveron moitos marítimos galegos, alistados nas tripulacións dos vapores de matrícula estadounidense, sobre todo despois da apertura definitiva do canal de Panamá.

Tanto na Arxentina como en Cuba, ou nos Estados Unidos, os portos e os fluxos da mariña mercante foron utilizados polas sociedades de resistencia, anarquistas ou non, como unha verdadeira rede. Moi semellante a aquilo que a historia-

7 Shaffer, Kirwin, (2020), *Anarchists of the Caribbean: Countercultural Politics and Transnational Networks in the Age of US Expansion*, p. 42

dora Martha Ackelsberg ten denominado, falando dos grupos anarquistas, como “rede federativa”⁸. Esa configuración, na que nin os grupos locais nin as estruturas coordinadas dun xeito máis amplo poderían falar ou actuar no nome doutros, foi especialmente valorizada polos anarcosindicalistas españois radicados na costa atlántica norteamericana. Sería impensable, efectivamente, a comprensión dese urdido sindical configurado ao longo dos portos atlántico sen a estreita cooperación que se estableceu entre os marítimos galegos. Hoxe sabemos que os vínculos que estableceron, en boa medida, pero non só, a través da estrutura sindical da IWW nin foron illados nin parciais. Figuras como Constante Carballo, Ramón Suárez Picallo, Genaro Pazos, Manuel Rey ou Juan Martínez de la Graña constituíronse como referentes étnicos ineludibles para os seus compatriotas traballadores do mar e conseguiron atraelos cara á organización e o compromiso social, nun contexto inzado de apelacións ao individualismo, a insolidariedade e o control patronal.

Abonda ver o listado de persoas procedentes de Galicia que están afiliados ás estruturas sindicais, ás sociedades de resistencia ou que son simples colaboradores económicos dos xornais, para comprender a dimensión extraordinaria da implicación deses mariñeiros, fogueiros ou estibadores na loita laboral. A dimensión verdadeira daquela rede que teceron na loita pola igualdade e pola xustiza social.

8 Ackelsberg, Martha A. (1991), *Free Women of Spain: Anarchism and the Struggle for the Emancipation of Women*, pp. 33-34.

ÍNDICE

Introdución.....	7
1. Arxentina: estibadores e mariñeiros.....	17
1.1. ¡Tantos emigrantes!	17
1.2. O porto ou a vida na cidade pechada.....	23
1.3. O contexto anarquista	31
1.4. Constante Carballo: o faro dos estibadores	36
1.5. Represión e deportación	58
1.6. Rosario: entre a solidariedade e a degradación	70
1.7. A Meca do anarquismo	73
1.8. A decadencia de Manuel Rodríguez	85
1.9. Sindicalistas revolucionarios	93
1.10. O axitador Ramón Suárez Picallo	99
1.11. As xiras de propaganda.....	104
2. Cuba baixo a sombra do imperio	115
2.1. Sindicalismo marítimo reformista	115
3. A excepción norteamericana	140
3.1. O mundo comeza en Nova York.....	140
3.2. Un sindicato étnico: a Unión de Fogoneros	149
3.3. ¿Sindicalistas ou revolucionarios?	166
3.4. As folgas. A vitoria inesperada do verán de 1911.....	177
3.5. 1912. Unha folga étnica.....	186
3.6. A IWW	196
3.7. Crise e escaseza	200
3.8. Os outros portos.....	211

5. Epilogo	237
6. Bibliografia	248